

De oudste Turnhoutse joker 1882 Museum van de Speelkaart

Voor sommige kaartspelen zijn één of meerdere extra kaarten nodig en volstaan de gebruikelijke figuur- en puntenkaarten niet. Bijvoorbeeld de troefkaarten bij tarok of de kaart met een dwerg bij het spel nain jaune. De functie van deze extra kaarten is divers: het kan gaan om de vaste troef, om de hoogste waarde of om een wilde kaart. Dit laatste fenomeen gaat terug op de kaart "il matto" uit het tarokspel, waarbij de wilde kaart mag worden ingezet om een andere, waardevolle kaart te beschermen.

De joker is wellicht de bekendste extra kaart. We danken de joker aan Amerikaanse kaartspelers, immigranten uit de Elzas, die bij het spel "euchre" een extra kaart als hoogste troef gebruiken. De kaart wordt aanvankelijk "best bauer" of "best bower" genoemd, naderhand joker. Vanaf omstreeks 1850 verschijnen de eerste gedrukte versies van deze extra kaart. Ze wijken sterk af van wat we ons tegenwoordig bij een joker voorstellen omdat ze helemaal geen nar of dwaas afbeelden. Soms volstaat enkel tekst ("best bower"), soms een willekeurige afbeelding (een kind, dieren, een boot enzovoort). Pas vanaf het einde van de 19de eeuw krijgt de nar de voorkeur om als joker op te treden.

Volgens een interessante theorie is de komst van de joker een gevolg van een druktechnisch probleem. Speelkaarten worden op vellen gedrukt en naderhand tot losse kaarten versneden. Dat was in de VS niet anders. Omdat het niet lukte het exacte aantal benodigde kaarten uit één of meerdere vellen te krijgen, bleef er telkens per spel één extra blanco kaart over. Kaartenmakers stopten deze kaart als extraatje of als reservekaart bij hun spellen. De spelers van "euchre" vonden een functie voor de blanco kaart, namelijk als bijkomende hoogste troef...

*Hiervoor moesten ook voor 150 Grouden
aan een kaart per spel de tekening
Little Joker gedrukt worden op
3/5 vellen aan 60 - Zwarte druk*

-14 juni 1882-

-1882 ?-

-1911-

-ca. 1925-

Vanuit de Verenigde Staten begint de joker aan een langzame opmars. In Europa verschijnt deze kaart eerst als exportproduct, zo ook in Turnhout. Pas later, omstreeks 1900, wordt de joker mondjesmaat bij spellen voor de Europese markt gevoegd. En dan duurt het nog een tijd voor deze nieuwigheid ook echt een functie krijgt, bijvoorbeeld bij de spelen canasta, klaverjassen en uiteraard jokersen. Nog steeds worden spellen gemaakt zonder joker en nog steeds hebben veel kaartspelers geen joker nodig. De inburgering van deze Amerikaan verloopt zeer langzaam!

De Turnhoutse kaartenmakers, die veel voor export werken, leren de joker kennen via hun klanten in de VSA en Canada. De allereerste vermelding van een joker in Turnhout dateert uit 1882. Uit deze periode zijn de werkboeken van de lithografen van de firma Mesmaekers bewaard. In schriften staan de opdrachten van de steendrukkers genoteerd: het aanmaken en betekenen van stenen, de in lithografie uit te voeren drukwerken enzovoort. Op 14 juni 1882 is een bestelling genoteerd van Engelse kaarten. Van de 300 grossen moet de helft, 150 gros of 21600 spellen, worden voorzien van een extra kaart met "de tekening little Joker" en gedrukt in het zwart. In de loop van de volgende jaren duikt de joker regelmatig op bij de lithografen (onder meer 1882, 1883, 1887, 1888, 1889). Telkens gaat het om kaarten met Engelse figuren en merken zoals Steamboat, Jumbo, Royal Stag of Herald, bedoeld voor export naar Noord-Amerika. De nieuwigheid wordt apart gedrukt en bij de rest van het spel gevoegd, aanvankelijk één joker per spel, later soms twee.

Helaas bevatten de werkboeken geen proef of drukvoorbeeld van die eerste joker. Het is dan ook gissen wat de kaart voorstelde. De meest waarschijnlijke kandidaat, want oudste bekende joker van Mesmaekers, toont een knaap met krullenbol die jongleert met een harten, ruiten, schoppen en klaveren. In 1911 komt een nieuwe versie in gebruik, dit keer met een nar die voetbal speelt met een spel kaarten.

Mesmaekers is blijkbaar de eerste die in Turnhout een joker fabriceert, tenminste voorzover de bronnen bewaard zijn gebleven. Concurrent Van Genechten laat niet lang op zich wachten. In 1883 deponereert hij een tekening van een joker voor België en Canada. Deze joker is bedoeld voor spellen gedrukt in opdracht van J.B. Rolland et Fils in Montreal. De meest bekende Turnhoutse joker, een nar die speelkaarten uitstrooit over een wereldbol, dateert uit de jaren 1920. Ook hij is bedacht bij de firma Mesmaekers (ontwerp van Charles Lenders) en werd overgenomen door Carta Mundi. Deze joker symboliseert perfect waarvoor Turnhout staat: speelkaarten maken voor de ganse wereld.

Tekst: Filip Cremers
Foto: Bram Luyts

Turnhoutse Route voor Archief en Musea

Inventaris :

Nationaal Museum van de Speelkaart, archieven Mesmaekers, Werkboeken steendrukkers, 1882 en volgende.
Locatie: Nationaal Museum van de Speelkaart- TRAM 41 - Druivenstraat 18 B-2300 Turnhout

Literatuur :

- o E. van Autenboer, En toen verscheen de joker..., in: KONTAKTBLAD NATIONAAL MUSEUM v d SPEELKAART VI (1977), p. 11-12.
- o E. van Autenboer, Mijnerend over de joker..., in: KONTAKTBLAD NATIONAAL MUSEUM v d SPEELKAART XI (1983), p. 17-27.
- o Nico Peters van Berkel, Is de joker een dwaas, in: KONTAKTBLAD NATIONAAL MUSEUM v d SPEELKAART XIV (1986), p. 25-30.
- o Mrs. John King van Rensselaer, Prophetic, Educational and Playing Cards, Philadelphia 1912, p. 225-229.
- o www.pagat.com onder: Euchre
- o www.i-p-c-s.org onder: FAQ, Joker

Het object van de maand is een initiatief van TRAM 41. De objectfiche van dit of van een ander object kan steeds geraadpleegd worden op onze website (www.tram41.be, klikken naar Object van de Maand). Op deze website vindt u ook meer informatie over TRAM 41 en zijn verschillende componenten.

Contact: TRAM 41, Stadhuis - Erfgoedhuis, Grote Markt 1, 2300 Turnhout

Tel: +32 (0) 14 44 33 98 • tram41@turnhout.be • www.tram41.be

v.u.: Francis Stijnen, Tielendijk 53, 2300 Turnhout, 014/ 44 33 11

